

ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ В РАЗІ ЙОГО РОЗІРВАННЯ ТА ВИЗНАННЯ ФІКТИВНИМ: ВІДМІННОСТІ МІЖ ПРАВОВИМИ НАСЛІДКАМИ НА ПРИКЛАДАХ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Ольга Розгон, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін та правового забезпечення підприємницької діяльності Харківського економіко-правового університету, доцент, к. ю. н., сертифікований експерт НААУ

Безумовно, для вітчизняної правової системи випадки визнання шлюбу фіктивним не є новими, але досі залишаються суперечності на практиці, відповідно залишаються питання для обговорення, зокрема, щодо встановлення різниці в наслідках у випадку припинення шлюбу в разі його розірвання та визнання його фіктивним або неукладеним. Для того щоб суд ухвалив правильне рішення, йому мають бути надані належні докази, які б свідчили про намір кожного з подружжя укласти шлюб.

Припинення шлюбу — юридичний факт, із настанням якого припиняються правовідносини, що виникають між подружжям з юридичного факту державної реєстрації шлюбу. Воно обов'язково має бути оформлене за правилами, встановленими сімейним законодавством, тобто шляхом здійснення реєстрації в органах реєстрації актів цивільного стану¹.

Відповідно до ст. 104 Сімейного кодексу України² підставами для припинення шлюбу є:

- смерть одного з подружжя або оголошення його померлим;
- розірвання шлюбу.

Основні *правові наслідки припинення шлюбу* як у першому, так і у другому випадку є однаковими — це припинення особистих і майнових відносин подружжя. Проте кожен вид припинення шлюбу має певні особливості. Смерть одного з подружжя (оголошення його померлим) означає абсолютне

припинення всіх особистих і майнових відносин подружжя: відкриття спадщини, визначення частки кожного з подружжя у спільному майні тощо. На відміну від цього при розірванні шлюбу між сторонами (колишнім подружжям) можуть зберігатися деякі взаємні права та обов'язки (право на отримання аліментів від колишнього чоловіка/дружини, право на спільне майно тощо).

СК не містить поняття недійсності шлюбу. Але ст. 38 СК вказує, що підставою недійсності шлюбу є порушення вимог, встановлених статтями 22, 24 — 26 СК.

Стаття 40 СК регулює випадки, коли шлюб визнається недійсним за рішенням суду (шлюб, укладений без вільної згоди жінки та чоловіка та фіктивний шлюб).

Відсутність наміру створити сім'ю може бути як в обох осіб, що *уклали фіктивний шлюб*, так і в одній з них (наприклад, укладення шлюбу необхідне для отримання якихось пільг і привілеїв).

¹ Далі за текстом — ДРАЦС.

² Далі за текстом — СК.

Підставами для визнання шлюбу недійсним (фіктивним) у зв'язку з відсутністю наміру сторін створити сім'ю і набути прав та обов'язків подружжя як обов'язкової вимоги до шлюбу є:

- наявність корисливої мети (реєстрація шлюбу задля отримання візи, громадянства);
- наявність майнової вигоди (укладення шлюбу задля забезпечення себе нерухомістю та успадкування її в майбутньому);
- окреме проживання;
- відсутність спільно набутого майна;
- відсутність турботи один про одного та взаємної матеріальної підтримки;
- невиказування подружніх відносин перед третіми особами;

- небажання народжувати спільних дітей;
- підтримання статевих стосунків із третіми особами;
- демонстрування перед третіми особами відсутності фактичних шлюбних відносин і наголошення на фіктивності реєстрації шлюбу.

Право вимагати визнання шлюбу фіктивним мають особи, чий права та інтереси порушує або може порушити такий шлюб (наприклад, це може бути один із подружжя, чий шлюб може бути визнаний недійсним на підставі його фіктивності), а також особи, яким за законом надано право захищати права та інтереси інших осіб (законні представники неповнолітніх або недієздатних осіб, представники органів опіки та піклування, прокурор)³.

ВІДМІННОСТІ МІЖ ПРАВОВИМИ НАСЛІДКАМИ ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ ФІКТИВНИМ І ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ В РАЗІ ЙОГО РОЗІРВАННЯ

Визнання шлюбу фіктивним	Припинення шлюбу в разі його розірвання
Не є підставою для виникнення в осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків, які встановлені для подружжя іншими законами України	Тягне за собою припинення особистих прав та обов'язків (статті 51, 52, 54, 55, 56 СК). При цьому деякі з них припиняються саме з моменту розірвання шлюбу, а деякі за бажанням одного з подружжя чи відповідно до закону продовжують тривати ще певний час
Якщо протягом недійсного шлюбу особи набули майно, воно вважається таким, що належить їм на праві спільної часткової власності. Розмір часток кожного з них визначається відповідно до їхньої участі у придбанні цього майна своєю працею та коштами. Якщо особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, вона має право на: 1) поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя; 2) проживання у житловому приміщенні, в якому вона оселилася у зв'язку з укладенням шлюбу, визнаного згодом недійсним; 3) аліменти відповідно до статей 75, 84, 86 і 88 СК; 4) прізвище, яке вона обрала при реєстрації шлюбу. Особа, яка оселилася у житловому приміщенні іншої особи у зв'язку з реєстрацією з нею шлюбу, визнаного згодом недійсним, не набула права на проживання у ньому і може бути виселена	Розірвання шлюбу означає припинення режиму спільної сумісної власності подружжя. Речі, набуті кожною особою після розірвання шлюбу, належать їй на праві приватної власності. Разом із тим особливістю відносин колишнього подружжя є те, що стосовно майна, яке було набуто під час шлюбу, режим спільної сумісної власності зберігається до моменту поділу такого майна. Втрачається право на спадщину за законом після смерті колишнього чоловіка/дружини, право на пенсійне забезпечення у зв'язку із втратою другого з подружжя за встановленими у законі підставами тощо

³ Семенов Ю. И. Происхождение брака и семьи. М.: Мысль, 1974. 309 с. С. 86-87.

Визнання шлюбу фіктивним	Припинення шлюбу в разі його розірвання
<p>Якщо особа отримувала аліменти від того, з ким перебувала в недійсному шлюбі, сума сплачених аліментів вважається такою, що одержана без достатньої правової підстави і підлягає поверненню відповідно до Цивільного кодексу України⁴, але не більш ніж за останні три роки</p>	<p>Можуть зберігатися деякі взаємні права та обов'язки (право на отримання аліментів від колишнього чоловіка/дружини, право на спільне майно тощо). Із припиненням шлюбу закон пов'язує також виникнення у подружжя права на утримання. Відповідно до ч. 2 ст. 76 СК після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом одного року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги та якщо її колишній чоловік/дружина може надавати матеріальну допомогу. Крім того, особа має право на утримання, коли вона стала інвалідом після спливання одного року від дня розірвання шлюбу, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка або дружини під час шлюбу</p>
<p>Особа, яка у зв'язку з реєстрацією недійсного шлюбу змінила своє прізвище, вважається такою, що іменується цим прізвищем без достатньої правової підстави</p>	<p>Після розірвання шлюбу особа, яка змінила своє прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право надалі іменуватися цим прізвищем або відновити своє дошлюбне прізвище. Для вирішення цього питання згода іншого з подружжя не потрібна. Після розірвання шлюбу та отримання відповідного свідоцтва особа має право на повторний шлюб (ст. 116 СК). Зрозуміло, що в один і той самий час особа може перебувати лише в одному шлюбі. Тому особа може набути право на шлюб тільки після припинення попереднього шлюбу, що має бути підтверджено відповідним Свідоцтвом про розірвання шлюбу</p>
<p>Недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася у цьому шлюбі</p>	<p>Із припиненням шлюбу закон пов'язує питання щодо визначення походження дитини. Так, відповідно до ч. 2 ст. 122 СК вважається, що дитина походить від подружжя, якщо вона народжена до спливання десяти місяців після припинення шлюбу. Після цього колишній чоловік не може бути записаний як батько дитини у Книзі реєстрації народжень</p>

Для більш ґрунтовного з'ясування відмінностей між правовими наслідками визнання шлюбу фіктивним та його припинення звернемося до судової практики.

Так, за матеріалами справи⁵ на обґрунтування пер-вісного позову позивачка мотивує заявлені вимоги тією обставиною, що сімейне життя не склалося через різні характери та переконання, тривалий час сторони спору не проживають сім'єю, не ведуть спільне господарство,

не пов'язані сімейним побутом, тому оскільки шлюб із відповідачем має виключно формальний характер, позивачка вважає, що їх сім'я розпалася остаточно.

У судове засідання позивачка за первісним позовом та її представник з'явилися, позов підтримали в повному обсязі.

Відповідач за первісним позовом ОСОБА_4 позов ОСОБА_2 заперечив, оскільки вважає, що слід визнати

⁴ Далі за текстом — ЦК.

⁵ Див. ЄДРПР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73216156>.

спірний шлюб недійсним як такий, що був укладений із боку ОСОБА_2 без реальних намірів створення сім'ї та з корисливих міркувань.

На обґрунтування зустрічного позову зазначає, що ОСОБА_2 погодилася на його пропозицію зареєструвати шлюб із метою отримання Канадської візи, і менш ніж через місяць після реєстрації шлюбу звернулася до суду із заявою про його розірвання, послуговуючись тим, що ОСОБА_4 на той час перебував за кордоном.

Проаналізувавши докази в їх сукупності, суд вважає, що матеріалами справи доведено, що сторони не проживають сім'єю, не ведуть спільне господарство, будь-яких клопотань про надання строку з метою збереження шлюбу та сім'ї учасниками справи суду не заявлялося, відтак суд вважає, що шлюб необхідно розірвати як такий, збереження якого суперечитиме інтересам сторін спору.

Суд зазначає, що первісним чинником для визначення, чи перебувають особи у відносинах, тотожних загальноновизнаному поняттю «сім'я», є встановлення наявності в них спільних особистих немайнових прав та обов'язків — урегульованих нормами сімейного права відносин стосовно особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі.

Системний аналіз наданих стороною позивача за зустрічним позовом доказів не дозволяє суду оцінити ствердно «поза розумним сумнівом» (res judicata) відсутність у сторін спору наміру щодо створення сім'ї.

Перш за все на користь сторони позивачки за первісним позовом свідчили допитані в судовому засіданні свідки. Показання свідка зі сторони ОСОБА_4 мають загальний характер і не спростовують показання інших свідків про реальне бажання та намір ОСОБА_2 жити сім'єю з ОСОБА_4.

Окрім цього, на користь дійсного бажання та наміру сторін жити сім'єю суд оцінює звернення ОСОБА_4 із заявою до суду про надання строку для примирення з метою збереження шлюбу та сім'ї з ОСОБА_2 та згоду останньої на пропозицію ОСОБА_4.

Суд ухвалив розірвати шлюб ОСОБА_2 та ОСОБА_4, а в задоволенні позову ОСОБА_4 про визнання шлюбу недійсним відмовити.

ПРОЦЕДУРНІ ВІДМІННОСТІ МІЖ «НЕДІЙСНИМ ШЛЮБОМ» ТА «НЕУКЛАДЕНИМ ШЛЮБОМ»

Шлюб, зареєстрований за відсутності нареченої та (або) нареченого, вважається неукладеним. Запис про такий шлюб у ДРАЦС анулюється за рішенням суду за заявою заінтересованої особи.

Недійсний шлюб	Неукладений шлюб
визначається таким за рішенням суду за позовом визначеної у законі особи (ст. 42 СК)	визначається таким за рішенням суду за заявою заінтересованої особи або прокурора
спричиняє правові наслідки: не впливає на обсяг прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася у цьому шлюбі; добросовісна сторона може зберігати за собою деякі права, що належать подружжю	не тягне за собою жодних правових наслідків

Визначимо різницю між «недійсним шлюбом» та «неукладеним шлюбом» на наступному прикладі. Позивачка звернулася до суду з позовом⁶, позовні вимоги ОСОБА_1 мотивувала тим, що 12.04.13 р. між нею та ОСОБА_6 було зареєстровано шлюб у ДРАЦС реєстраційної служби Вінницького міського управління юстиції у Вінницькій області, про що зроблено актовий запис № 599.

07.11.13 р. ОСОБА_6 помер, у зв'язку з чим позивачка звернулася до Першої вінницької державної

нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини за заповітом. Однак у видачі свідоцтва про право на спадщину їй було відмовлено.

Суд, беручи до уваги висновок експертів, дійшов висновку, що шлюб між ОСОБА_6 та ОСОБА_5 був зареєстрований без нареченого та без його згоди, а підпис в актовому записі від імені ОСОБА_6 є підробленим.

Суд оцінює показання ОСОБА_3 про те, що померлий ОСОБА_6 після розірвання шлюбу з ОСОБА_19

⁶ Див. ЄДПРС. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61324017>.

продовжував із нею сімейні відносини, вів спільне господарство, оскільки цей факт заперечується ОСОБА_1, а також у матеріалах справи міститься заповіт ОСОБА_6, складений 26.05.13 р. приватним нотаріусом Вінницького міського нотаріального округу, зі змісту якого вбачається, що померлий заповів усе належне йому майно, де б воно не знаходилось і з чого б воно не складалось, у тому числі все те, що буде належати йому на день смерті та на що він матиме право за законом, ОСОБА_1.

Виходячи з вищенаведеного, суд вважає, що між ОСОБА_6 та ОСОБА_19 існували неприявні стосунки, оскільки заповіт він склав не на її ім'я.

Суд оцінює показання ОСОБА_3 про те, що заяву про реєстрацію шлюбу в 2011 році між ОСОБА_6 та її сестрою ОСОБА_5 було подано в один день із реєстрацією їх шлюбу в сільській раді, оскільки надалі в судових засіданнях вона їх змінила та зазначила, що заяву вони подали у 20-х числах січня 2011 року, а реєстрація шлюбу відбулась 25 лютого 2011 р.

Матеріалами справи встановлено, що підпис від імені ОСОБА_6 в актовому записі про шлюб № 4 від 25 лютого 2011 року, складеного сільською радою, виконаний не ним особисто, а іншою особою. Враховуючи це, суд доходить висновку, що ОСОБА_6 під час реєстрації його шлюбу в сільській раді присутній не був, що є підставою для визнання шлюбу неукладеним.

Разом із тим суд звертає увагу, що факт присутності ОСОБА_6 під час реєстрації шлюбу 2011 року в сільській раді заперечується позивачем-відповідачем ОСОБА_1, яка пояснила, що останній тривалий час хворів та погано пересувався, а також цей факт підтверджується показаннями свідків ОСОБА_20 та ОСОБА_9.

Суд не бере до уваги свідчення в судовому засіданні свідків ОСОБА_10 та ОСОБА_11, оскільки їх показання є плутаними і суперечливими.

Зважаючи на вищевикладене, суд вбачає підстави для задоволення позовних вимог ОСОБА_1 до ОСОБА_3, сільської ради *про визнання шлюбу неукладеним*.

Щодо вимог за зустрічним позовом ОСОБА_3 до ОСОБА_1, ДРАЦС *про визнання шлюбу недійсним і скасування актового запису*, суд виходив із наступного.

Оцінивши допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок

в їх сукупності за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів, суд дійшов висновку, що позовні вимоги позивача ОСОБА_1 до ОСОБА_3, сільської ради про визнання шлюбу неукладеним знайшли своє підтвердження в судовому засіданні, тому позов *підлягає задоволенню*, а позовні вимоги за зустрічним позовом ОСОБА_3 до ОСОБА_1, ДРАЦС про визнання шлюбу недійсним і скасування актового запису, не знайшли своє підтвердження в судовому засіданні, тому позов *не підлягає задоволенню*.

Чинне законодавство передбачає, що *розірвати можна тільки шлюб, укладений у законному порядку*, з дотриманням всіх умов і підстав його укладення, тобто тільки дійсний шлюб. Таким чином, фіктивний шлюб як вид недійсного шлюбу не припиняється, а визнається у судовому порядку.

Оскільки на практиці недійсність шлюбу виникала зазвичай як наслідок порушення виключно трьох вимог закону (реєстрація шлюбу з особою, яка вже перебуває у шлюбі; з особою, яка є недієздатною або страждає на тяжкий розлад психічного здоров'я; без наміру створити сім'ю), умисел однієї зі сторін виявлявся дуже яскраво. Змодельовати ситуацію, в якій особа не знала, але повинна була б знати про перешкоди для шлюбу, практично неможливо. У зв'язку з цим словосполучення «повинна була знати» до статей 45, 46 СК включене не було⁷.

Саме відсутність наміру створити сім'ю є ключовою ознакою для визнання шлюбу фіктивним.

Стаття 38 СК, визначаючи підстави недійсності шлюбу, не називає таку підставу, як відсутність наміру подружжя створити сім'ю і набути прав та обов'язків подружжя. Національне сімейне законодавство має певну неузгодженість норм ст. 38 та 40 СК, оскільки, з одного боку, Кодекс *прямо не передбачає наявність наміру* подружжя створити сім'ю і набути прав та обов'язків подружжя як обов'язкової вимоги до шлюбу і не відносить відсутність такого наміру до підстав недійсності шлюбу за ст. 38 СК, а з іншого боку — на відсутність такого наміру як обов'язкову підставу визнання шлюбу недійсним вказує ст. 40 СК.

Ця неузгодженість норм сімейного права може призвести до втрати правового навантаження ст. 38

⁷ Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. 3-тє вид. перероб. і доп. К.: Правова єдність, 2009. 432 с. С. 82.

СК, оскільки при розгляді справ про визнання шлюбу недійсним із підстав його фіктивності суд керуватиметься лише ст. 40 СК, не вдаючись до правової оцінки загальних підстав недійсності шлюбу, встановлених ст. 38 СК⁸.

Правові наслідки недійсності шлюбу для добросовісної особи, на противагу *загальним для недобросовісної особи*, законом віднесені до спеціальних, оскільки презюмується, що, укладаючи недійсний шлюб, особи діяли протиправно. Власне, у цьому випадку діє презумпція вини, запозичена з цивільного права (що є природнім, адже сімейне право як самостійна галузь виокремилася саме з цивільного, тому чимало принципів, методів, функцій є для них спільними). Обидва з подружжя вважатимуться винними, якщо не доведуть, що, реєструючи недійсний шлюб, вони не знали і не могли знати про перешкоди до його укладення⁹.

Наслідки недійсності шлюбу для *добросовісного подружжя* практично такі ж, як і при розлученні. Особа має право на: поділ майна, набутого у шлюбі як спільної сумісної власності; проживання у житловому приміщенні, в якому вона оселилася у зв'язку з реєстрацією шлюбу; прізвище, яке вона обрала при реєстрації шлюбу; аліменти відповідно до ст. 75, 84, 86, 88 СК.

Слід зазначити, що при визнанні шлюбу недійсним за добросовісною особою можуть бути збережені тільки права, передбачені ст. 46 СК. Інших прав, що впливають із факту перебування у шлюбі, наприклад, *права на спадкування*, відшкодування шкоди, заповідяної смертю другого з подружжя, вона не має. Спадкове законодавство відносить подружжя до спадкоємців першої черги за законом, тому за відсутності підстав спадкування за заповітом (недійсність заповіту, смерть спадкоємців за заповітом, позбавлення їх права на спадщину тощо) один із подружжя набуває право на спадщину другого з подружжя.

Коли ж у судовому порядку шлюб визнано недійсним, сімейні відносини між подружжям вважа-

ються неіснуючими і колишній із подружжя право на спадкування за законом не набуває. У тому разі, коли спадщина за законом вже була отримана, а потім шлюб був визнаний недійсним, заінтересовані особи можуть звернутися до такого спадкоємця з позовом про повернення безпідставно набутого, оскільки спочатку підстава збагачення мала місце (шлюбні відносини, які дозволили особі отримати спадщину за законом), а потім відпала.

Вважаємо, що все ж позбавлення добросовісних дружини/чоловіка права на спадщину, виплат у зв'язку із втратою годувальника, страховки є безпідставним. У випадку визнання шлюбу недійсним після його припинення внаслідок смерті одного з подружжя другий із подружжя, який є добросовісним, повинен мати всі права, що впливають зі шлюбних відносин.

Отже, при визнанні шлюбу недійсним *закон стоїть на боці добросовісної особи*. Спеціальні правові наслідки недійсності шлюбу близькі до правових наслідків його розірвання. Проте захист інтересів особи, яка не знала і не могла знати про перешкоди для укладення шлюбу, вимагає визнати за нею право на спадкування в першій черзі за законом і право на утримання на тих самих підставах, що і подружжя у дійсному шлюбі¹⁰.

Укладення шлюбу для майнової вигоди без мети створення сім'ї є підставою визнання його недійсним.

За матеріалами справи¹¹ позивачка ОСОБА_4 у червні 2009 року звернулася до суду з позовом в інтересах неповнолітньої ОСОБА_5 до ОСОБА_3, третьої особи ДРАЦС, про визнання шлюбу, укладеного між ОСОБА_6 та ОСОБА_3 та зареєстрованого 25.07.07 р. ДРАЦС, фіктивним із моменту укладення та зобов'язання відділу ДРАЦС видати відповідне свідоцтво. В уточнених у листопаді 2011 року позовних вимогах позивачка зазначила, що реєстрація шлюбу між ОСОБА_6 та відповідачем ОСОБА_3 відбулась у той час, коли колишній чоловік ОСОБА_4 хворів на тяжку хворобу — туберкульоз легенів і стаціонарно перебував на лікуванні у протитуберкульозній лікарні. Заява,

⁸ Войтенко Т. В. Фіктивність шлюбу як підстава його недійсності // Науково-практична Інтернет-конференція 17.05.2012 р. Секція № 3. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=282%3A160512-14&catid=43%3A3-0512&Itemid=47&lang=en.

⁹ Апопій І. В. Правові наслідки недійсності шлюбу для добросовісної особи / І. В. Апопій // Університетські наукові записки. 2009. № 1. С. 56-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2009_1_11.

¹⁰ Апопій І. В. Правові наслідки недійсності шлюбу для добросовісної особи. Там само.

¹¹ Див. ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69382181>.

згідно з якою відбулася реєстрація шлюбу, не підписана відповідальною особою ДРАЦС.

Шлюб між ОСОБА_6 та ОСОБА_3, зареєстрований 25 липня 2007 року, визнано недійсним, про що ДРАЦС зроблено відповідний актовий запис. Колегія суддів погоджується з висновками суду першої інстанції про задоволення позову в частині визнання недійсним укладеного шлюбу.

За матеріалами іншої справи¹² ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом про визнання шлюбу, укладеного між ОСОБА_3 та ОСОБА_2 та зареєстрованого у ДРАЦС 18.07.14 р., недійсним та анулювання актового запису про цей шлюб. Позов обґрунтовувався тим, що відповідачка ставила за мету забезпечення своєї родини житлом і не мала наміру створити сім'ю.

У червні 2017 року позовні вимоги ОСОБА_1 були уточнені та обґрунтовувалися тим, що відповідно до висновку повторної судово-психіатричної експертизи ОСОБА_3 на момент подання заяви про державну реєстрацію шлюбу 17.06.14 р. та реєстрації шлюбу 18.07.14 р. не усвідомлював значення своїх дій і не міг керувати ними, тому вільної згоди з боку ОСОБА_3 на реєстрацію шлюбу не було. Позивачка просила визнати шлюб недійсним із дня його державної реєстрації та анулювати актовий запис про реєстрацію цього шлюбу.

Відповідачка переїхала жити до квартири ОСОБА_3 із смт Диканька, Полтавської області у вересні-жовтні 2013 року, а в липні 2014 року вони зареєстрували шлюб. Вона доглядала за ОСОБА_3, а коли сварилися з ним, то догляд здійснювала соціальна працівниця, а ОСОБА_1 проживала у племінниць, квартира яких знаходиться поруч із квартирою ОСОБА_3. ОСОБА_3 переніс декілька операцій, лежав із запаленням легенів у лікарні, а 30.10.14 р. помер. Після його смерті ОСОБА_1 звернулася до Першої державної нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини.

Суду було надано аудіозапис в електронному вигляді та його роздруківку із розмовами позивачки, відповідачки та її родичів. Із цього запису вбачається, що ОСОБА_2, укладаючи шлюб з ОСОБА_3, не мала наміру створити сім'ю.

За рішенням суду шлюб обов'язково визнається недійсним, якщо він був зареєстрований без віль-

ної згоди жінки або чоловіка, у разі його фіктивності (ст. 40 СК).

Згідно з довідкою від 31.10.14 р. причиною смерті ОСОБА_3 є хронічна недостатність мозкового кровообігу.

Разом з тим при проведенні повторної судово-психіатричної експертизи, призначеної ухвалою суду 17.11.16 р., висновком № 241 від 19.04.17 р., виконаним Київським міським центром судово-психіатричної експертизи, було встановлено, що ОСОБА_3 на період червня-липня страждав на хронічний психічний розлад у вигляді судинного недоумства. ОСОБА_3 за своїм психічним станом на період червня-липня 2014 року не усвідомлював значення своїх дій і не міг керувати ними.

Зазначений висновок є чітким і категоричним щодо абсолютної неієздатності ОСОБА_3 стосовно розуміння значення своїх дій і можливості керувати ними при поданні заяви про шлюб та укладенні шлюбу.

Крім того, за клопотанням представника відповідача адвоката ОСОБА_5 в судовому засіданні 27.03.18 р. експерт ОСОБА_10 роз'яснив свій висновок та підтвердив висновки, наведені в ньому.

Суд вважає висновок повторної експертизи належним і достатнім доказом, оскільки він виконаний комісією експертів із трьох спеціалістів вищої кваліфікаційної категорії державного медичного закладу, підпорядкованого Київській міській державній адміністрації, узгоджується з іншими належними та достовірними доказами, а саме показаннями свідків (сусідів та санітара П'ятої міської лікарні) про поведінкові розлади ОСОБА_3.

Аналізуючи всі надані сторонами докази по справі, оцінивши їх у сукупності за своїм внутрішнім переконанням, заслухавши пояснення представників сторін, суд доходить переконливого висновку, що позов ОСОБА_1 підлягає задоволенню.

Зважаючи на те, що суд дійшов висновку про задоволення позову і закінчення розгляду справи по суті, суд вважає за необхідне скасувати заходи забезпечення позову, застосовані згідно з ухвалою Ленінського райсуду м. Полтава від 20.04.15 р. щодо заборони Першій державній нотаріальній конторі м. Полтава видавати свідоцтво про право на спадщину за законом і заповітом на спадок, що залишився після смерті ОСОБА_3, який помер 30.10.14 р.

¹² Див. ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74553510#>.

Відповідно юридичною підставою рішення суду стала ст. 40 СК, оскільки умовою дійсності шлюбу є наявність взаємної згоди осіб, які укладають шлюб, та спрямування волі цих осіб на створення сім'ї, а цього не відбулося за матеріалами справи, оскільки у наведених прикладах один із подружжя не усвідомлював значення своїх дій і не міг керувати ними.

Отже, фіктивним є той шлюб, який подружжя уклало заради певної мети, при цьому чоловік і жінка не мають бажання жити разом, народжувати й виховувати дітей, вести спільне господарство тощо. Зазвичай цей вид шлюбу укладається заради майнової вигоди, виїзду за кордон, отримання громадянства певної країни, махінацій із грошима та в бізнесі.

НЕОБХІДНІСТЬ НАЯВНОСТІ НАЛЕЖНИХ ДОКАЗІВ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ НЕДІЙСНИМ

Однією з найбільших проблем у визнанні фіктивного шлюбу недійсним є *складність доведення фіктивності шлюбу*. При цьому дозволяється використовувати для доведення цього факту засоби доказування, передбачені ст. 57 ЦПК, а саме: пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, показання свідків, речові докази, письмові докази, висновки експертів. Як показує судова практика, найчастіше доказом фіктивності шлюбу може бути нетривале спільне проживання, приховання наміру виїхати за кордон, ухилення від інтимних стосунків, підтримання інтимних відносин з іншою особою¹³.

За матеріалами справи¹⁴ ОСОБА_1 звернулася до ОСОБА_2 з позовом, в якому зазначає, що 03.09.05 р. виконкомом сільської ради Білопільського району зареєстровано шлюб між відповідачкою та ОСОБА_3, який помер 19.04.17 р. Зазначений шлюб має всі ознаки фіктивності, оскільки укладений без наміру створення сім'ї та набуття прав і обов'язків подружжя, а лише з метою використання відповідачкою ОСОБА_3 *заради матеріальних благ*. 09.12.15 р. ОСОБА_3 склав заповіт на її користь. Після його смерті відкрилася спадщина на майно, на яке претендує вона та відповідачка. Тому укладення шлюбу між ОСОБА_2 та ОСОБА_3 порушує її законні права та інтереси як спадкоємця останнього за заповітом.

У п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.07 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» зазначено, що при розгляді судом справ про визнання шлюбу недійсним слід мати на увазі, що за наявності одних підстав суд зобов'язаний, а за наявності інших суд може визнати шлюб недійсним. За рішенням суду шлюб обов'язково визнається недійсним, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка, а також у разі його фіктивності (ст. 40 СК). Шлюб не може бути визнано недійсним, якщо на момент розгляду справи відпали обставини, які засвідчують відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю.

Причому відсутність мети щодо створення сім'ї може стосуватися як бажань однієї особи, що реєструє шлюб у ситуації існування мети створення сім'ї в іншій особі, так і двох осіб одночасно за їх взаємною згодою та обізнаністю. Причини реєстрації фіктивного шлюбу можуть бути різними. Як правило, вони пояснюються та обумовлюються бажанням отримати певні права, підставою виникнення яких самостійно чи у складі інших юридичних фактів є шлюб, наприклад, отримання спадщини, житлової площі тощо. У випадку встановлення фіктивності шлюбу намір визначається стосовно речей неправового характеру — бажання проживати разом, вести спільне господарство, дбати про добробут та моральний стан сім'ї тощо. Саме за речами неправового характеру, що супроводжують відносини осіб після реєстрації шлюбу, можна визначити намір осіб щодо шлюбу.

Водночас слід мати на увазі, що відсутність наміру створити сім'ю у момент укладення шлюбу може бути цілком компенсована його появою після реєстрації шлюбу, коли за всіма об'єктивними обставинами можна стверджувати, що в особі з'явився намір створити сім'ю, наприклад, коли після реєстрації шлюбу, який мав ознаки фіктивності, особи почали разом проживати, вести спільне господарство, дружина завагітніла або у подружжя народилися діти, чоловік піклується про дружину та дітей, подружжя запрошують до себе своїх батьків і друзів, підтримують інтимні стосунки,

¹³ Юніна М. П., Настич Т. М. Проблемні питання інституту шлюбу в сучасному сімейному праві України // Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 1. URL: <http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/102>.

¹⁴ Див. ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70981792#>.

разом відпочивають та відвідують своїх рідних і близьких тощо.

Таким чином, шлюб вважається фіктивним лише тоді, коли обидві сторони діяли свідомо і кожна з них не мала наміру створити сім'ю. Однак не може бути визнаний фіктивним шлюб, коли особи, які його зареєстрували, згодом фактично створили сім'ю, що відповідає всім її вимогам.

За теоретичним визначенням шлюб — це добровільний сімейний союз (спільність) жінки та чоловіка, спрямований на створення сім'ї, зареєстрований у встановленому порядку з дотриманням вимог закону, і такий, що породжує у них особисті та майнові права й обов'язки подружжя.

Умовою дійсності шлюбу є наявність взаємної згоди осіб, які укладають шлюб, воля цих осіб повинна бути спрямована на створення сім'ї.

В аналізованій справі позивачка ОСОБА_1, свідки з її боку ОСОБА_6 та ОСОБА_7 суду підтвердили, що після реєстрації шлюбу ОСОБА_3 та ОСОБА_2 спільно проживали у будинку ОСОБА_3 приблизно 4 роки. Після цього відповідачка покинула ОСОБА_3 та перейшла жити до іншого будинку.

ОСОБА_1 суду зазначила, що відповідачка із померлим зареєстровані були за різними адресами і це свідчить про відсутність з її боку наміру створити сім'ю. Але реєстрація місяця проживання за різними адресами не є доказом фіктивності шлюбу між відповідачкою та ОСОБА_3.

Крім того, позивачка суду зазначила, що з боку ОСОБА_3 намір був створити повноцінну сім'ю з ОСОБА_2, з його боку фіктивних намірів не було.

Посилання ОСОБА_1 на те, що відповідачка з 2009 року не проживала разом із чоловіком і не вела спільного господарства, не може бути підставою для визнання шлюбу недійсним, оскільки згідно із ч. 1 ст. 56 СК дружина та чоловік мають право на вільний вибір місця свого проживання.

Твердження про те, що ОСОБА_2 уклала шлюб з ОСОБА_3 заради заволодіння його майном, без наміру створити сім'ю, є голослівними та не підтвержені жодним доказом, натомість, виходячи з доводів позову та всебічного дослідження обставин справи, суд дійшов висновку про особисте добровільне волевиявлення ОСОБА_3 та відповідача щодо укладення шлюбу з метою створення сім'ї.

Також одним із аргументів фіктивності шлюбу позивачка зазначила складання померлим заповіту на її користь. Але складання заповіту ОСОБА_3 на користь позивачки не може бути доказом фіктивності його шлюбу з відповідачкою.

Свідки, які були допитані судом за клопотанням позивачки, суду пояснили лише той факт, що останні роки свого життя ОСОБА_3 та ОСОБА_2 мешкали за різними адресами. ОСОБА_3 зловживав спиртними напоями, блукав по селу і просив у людей їжу та гроші, а відповідачка не піклувалася про нього. Свідок ОСОБА_8 із подружжям ОСОБА_3 познайомився лише в 2013 році. Але зазначене свідками не свідчить про фіктивність укладення шлюбу між ОСОБА_3 та ОСОБА_2.

З огляду на викладене, враховуючи наведені вимоги закону та проаналізовані в судовому засіданні докази, суд вважає, що позивачкою не доведені обставини, на які вона посилається в позові.

Під час розгляду справи судом не встановлено жодних передбачених законом підстав для визнання шлюбу недійсним. ОСОБА_2 та ОСОБА_3 при укладенні шлюбу не мали для цього перешкод, визначених законом, зареєстрували шлюб у відповідному державному органі, мали намір створити сім'ю та після реєстрації шлюбу проживали як подружжя, мали взаємні права та обов'язки подружжя.

При розгляді цього спору необхідно також установити, наскільки цим шлюбом порушені права та інтереси позивачки.

У ході судового розгляду позивачкою не надано жодного належного та допустимого доказу на підтвердження порушення відповідачкою законних прав та інтересів позивача. Суд ухвалив відмовити ОСОБА_1 у задоволенні позову до ОСОБА_2 про визнання шлюбу недійсним за безпідставністю.

Коли є підстави вважати, що *шлюб укладено з корисливою метою*, зокрема, з метою набуття майна у порядку спадкування після смерті того з подружжя, який є хворим, *а отже, його можна визнати фіктивним*, то його фіктивність має бути доведено у суді на підставі належних доказів.

За матеріалами справи¹⁵ судом встановлено, що спадкодавець ОСОБА_7 зареєстрував шлюб з ОСОБА_5 27.08.14 р. у ДРАЦС реєстраційної служби Кіровоградського міського управління юстиції, про що

¹⁵ Див. ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67717573>.

складено відповідний актовий запис та видано свідоцтво про шлюб.

У свою чергу, позивачі ОСОБА_3 та ОСОБА_4 пред'явили позов до суду з вимогами про визнання шлюбу, укладеного між їх батьком ОСОБА_7 та відповідачкою ОСОБА_5, недійсним, зазначаючи як на підставу позовних вимог у цій частині, які були підтримані під час судового розгляду справи представником позивачів, що зазначений шлюб був укладений без вільної згоди ОСОБА_7 на його укладення, оскільки останні місяці життя ОСОБА_7 тяжко хворів, знаходився у безпорадному стані, не спроможний був самостійно забезпечити умови свого життя, потребував стороннього догляду, допомоги та піклування, які йому за плату, а не з почуття обов'язку дружини, надавала відповідачка.

З огляду на зазначене, позивачі вважають, що ОСОБА_5 повинна бути усунута від права на спадкування за законом, оскільки, знаючи про стан здоров'я ОСОБА_7, усвідомлювала, що останні місяці життя він важко хворів, знаходився у безпорадному стані, розуміла, що доглядає його за плату, а не з почуття обов'язку дружини, зважаючи на те, що у шлюбі вони перебували лише 6 днів і за цей час спільного майна не придбали.

Позивачами ОСОБА_3, ОСОБА_4 заявлено вимоги про визнання зареєстрованого 28.08.14 р. шлюбу між ОСОБА_7 та ОСОБА_5 недійсним на підставі ч. 1 ст. 40 СК. При цьому судом зазначається, що позовна заява містить посилання на ст. 40 СК в цілому, однак зміст заявлених вимог та обставин, якими обґрунтовані вимоги, вказує на те, що вимогу про визнання шлюбу недійсним заявлено саме з підстав ч. 1 ст. 40 СК, тобто з підстав, що шлюб зареєстрований без вільної згоди чоловіка.

Позивачі в позові та представник позивачів у судовому засіданні відсутність вільної згоди чоловіка ОСОБА_7 на укладення шлюбу з відповідачкою ОСОБА_5 обґрунтували тим, що в останній місяць життя ОСОБА_7 хворів, не міг говорити, самостійно їсти і пити, через хворобу та похилий вік був неспроможний самостійно забезпечити умови свого проживання, потребував стороннього догляду, допомоги та піклування.

На обґрунтування позовних вимог у заявлених підставах позову позивачі *не посилаються на те*, що по відношенню до їх батька ОСОБА_7 було застосоване фізичне чи психічне насильство, а також на те,

що в момент реєстрації шлюбу ОСОБА_7 страждав на тяжкий психічний розлад або ж перебував у стані алкогольного сп'яніння, внаслідок чого не усвідомлював сповна значення своїх дій та (або) не міг керувати ними, на підставі чого ці обставини з'ясуванню не підлягають.

Аналізуючи зібрані у справі докази, пояснення сторін, свідків, які в наданих суду показаннях фактично зазначили про перебіг подій за період з березня 2014 року по вересень 2014 року, але не зазначили про наявність обставин, передбачених ч. 1 ст. 40 СК, за яких шлюб може бути визнано недійсним, суд доходить висновку про недоведеність позивачами передбачених ч. 1 ст. 40 СК правових підстав для визнання шлюбу недійсним. Відповідно у позові ОСОБА_3, ОСОБА_4 про визнання недійсним шлюбу, який було укладено 27.08. 14 р. між ОСОБА_7 та ОСОБА_5 і зареєстровано ДРАЦС, на підставі ч. 1 ст. 40 СК слід відмовити.

Крім того, судом зазначається, що при розгляді цього спору про визнання шлюбу недійсним, необхідно встановити, наскільки цим шлюбом порушені права та інтереси позивачів. У ході судового розгляду представником позивачів у порядку ст. 10, 60 ЦПК не надано жодного належного та допустимого доказу на підтвердження порушення відповідачем законних прав та інтересів позивачів. Більше того, заявлені позивачами вимоги про визнання за ними права власності в порядку спадкування на спадкове майно жодним чином не обґрунтовані та не доведені.

Звернемо увагу, що з моменту виникнення бажання до волевиявлення минає певний проміжок часу. В одних випадках цей проміжок є коротким, в інших — довгим. Саме в цей період часу людина обмірковує шляхи, за допомогою яких вона може задовольнити свої бажання. Результатом цього є певна дія. Але ще до настання завершальної дії воля може певним чином виявитися у поведінці особи. Людина може, наприклад, розповісти будь-кому про свої наміри.

Таким чином, допускаються різні форми зовнішнього волевиявлення: словами (усно), письмовим актом, мовчанням, поведінкою особи. В останньому випадку говорять про так звані конклюдентні дії, тобто дії, в яких втілюється взаємозрозуміла воля осіб. Мовчання визнається виявом волі у випадках, передбачених законодавством. Волевиявлення може здійснюватися як безпосередньо самою особою, так і через

представника (опосередковано). Але законом заборонено укладання шлюбу через представника. Опосередкований спосіб волевиявлення зазвичай зумовлюється відсутністю здатності або фізичної можливості уповноваженої особи вчиняти юридичні дії.

Вільне укладення шлюбу передбачає відсутність пороків волевиявлення, обумовлених насильством, погрозами та іншим впливом на психіку особи чи обох осіб, які одружуються. Насильство, погрози можуть виходити як від однієї з осіб, які укладають шлюб, так і від інших осіб (батьків, родичів). Виключається вільне волевиявлення і при помилці або обмані, який допускається як одним, так і обома з подружжя.

Згода особи є способом зовнішнього виявлення її внутрішньої волі на реєстрацію шлюбу. До визначення вольового аспекту укладення шлюбу певною мірою можуть застосовуватися загальні теоретичні конструкції, зокрема, вимогою до змісту волі особи є: а) наявність волі; б) серйозність намірів; в) відсутність помилки; г) свобода волі. Що стосується умов волевиявлення, то, окрім необхідної форми, потрібні: а) ясність виявлення; б) визначеність вияву волі.

Якщо існує певний дефект волі та волевиявлення або їх неспівпадіння, вважається, що при реєстрації шлюбу особа діяла без вільної згоди.

Якщо особа страждала на тяжкий психічний розлад, вона, без сумніву, не могла сповна усвідомлювати значення своїх дій і (або) керувати ними. Причому шлюб визнається судом недійсним, якщо особа саме в момент реєстрації шлюбу страждала на тяжкий психічний розлад, тобто коли її хворобливий психічний стан не є хронічним. Якщо ж особа була визнана недієздатною у зв'язку з тим, що вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (ч. 1 ст. 39 ЦК), то шлюб із такою особою є недійсним і без рішення суду в силу прямого припису закону (ч. 3 ст. 39 СК).

Шлюб визнається недійсним, якщо особа під час реєстрації шлюбу перебувала у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння. Стан сп'яніння має бути таким, щоб особа не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними. Ці обставини мають бути доведені в суді.

Шлюб визнається також недійсним, якщо його було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства. У СК використовується поняття «фізичне та психічне насильство», тоді як у ст. 231 ЦК поняття «насильство» є родовим і визначається як фізичний чи психічний тиск на особу з боку іншої сторони або іншої особи. Очевидно, що принципової різниці у змісті наведених понять немає.

Шлюб визнається недійсним за рішенням суду в разі його фіктивності. Фіктивний сімейно-правовий стан — це результат протизаконного прийому, який полягає у здійсненні особою наданих законом правомочностей у цілях, які не відповідають їх змісту та соціальному призначенню. Зокрема, шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї і набуття прав та обов'язків подружжя. Фіктивність намірів може мати місце як щодо обох сторін, так і щодо однієї з них.

Інколи особа може намагатися формально отримати деякі елементи правового статусу подружжя — право на пільги, право на отримання пенсій, допомог та інших платежів, право виїзду за кордон як члену сім'ї певної особи тощо. При цьому вона не має наміру реально створити сім'ю та підтримувати подружні стосунки. За таких обставин інтереси другої (добрсовісної) сторони можуть бути серйозно порушені.

Закон передбачає можливість настання негативних правових наслідків недійсності шлюбу лише для однієї сторони (ст. 45 СК) і, навпаки, збереження прав подружжя за сумлінною стороною, яка не мала намірів укласти фіктивний шлюб. Якщо ж обидві сторони реєстрували шлюб без наміру створення сім'ї, то негативні наслідки будуть запроваджені щодо жінки та чоловіка одночасно. За таких обставин до суду з позовом можуть звертатися інші особи, права яких порушені недійсним шлюбом¹⁶.

Таким чином, припускаємо, що в останньому судовому прикладі мовчазний прояв волевиявлення підтверджує добровільність шлюбу, але детальніше не маємо можливості проаналізувати цей момент, тому що з матеріалів справи це не вбачається можливим.

¹⁶ Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України // Шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду. URL: <http://pinkchildhood.com.ua/index.php/batkam/s-imia-ta-shliub/121-sim-ia-ta-shliub/303-shliub-iakyi-vyznaietsia-nediisnym-za-rishenniam-sudu.html>.

Тема:

Тиск на адвокатуру загрожує погіршенням стану дотримання прав людини в Україні

с. 3

Комітет захисту прав адвокатів заявляє про бездіяльність правоохоронних органів у відстоюванні гарантій адвокатської діяльності

с. 4

Аналітичний огляд окремих рішень, ухвалених ЄСПЛ протягом червня 2018 року

с. 41

Огляд судової практики Верховного Суду

с. 56

Цивільні справи

О. Розгон

Припинення шлюбу в разі його розірвання та визнання фіктивним: відмінності між правовими наслідками на прикладах судової практики..... 25

Цікаві справи

Л. Белкін

Озираючись назад... У контексті останніх рішень Верховного Суду з процесуальних питань 36

Практика ЄСПЛ

О. Дроздов, О. Дроздова

Аналітичний огляд окремих рішень, ухвалених ЄСПЛ протягом червня 2018 року..... 41

Судова практика

Огляд судової практики Верховного Суду..... 56

Історія адвокатури

І. Василик, Г. Басара-Тилищак

Адвокат Буковини Микола Василько (до 150-річчя від дня народження)..... 61

Головний редактор

Ізвітова Л. П.

Редактор

Ковтун М. С.

Загальний дизайн

Гладченко Ю. О.

Відповідальний випускаючий

Олійник Е. М.

Реєстраційне свідоцтво:

серія KB № 20370-10170P

Видавець

ТОВ «Видавничий будинок
«Фактор»

Редакція:

вул. Сумська, 106а,
м. Харків, 61002, Україна
тел.: (057) 76-500-76
e-mail: mskovtyn@gmail.com
www.id.factor.ua

Віддруковано

згідно з наданим
оригінал-макетом
у друкарні «Фактор-Друк»,
вул. Саратовська, 51,
м. Харків, 61030, Україна
тел.: (057) 717-53-55

Номер замовлення

7732

Загальний тираж видання

4300 екз.

Передплатний індекс: 86385

Періодичність виходу

раз на місяць

Дата виходу

17.09.2018 р.

© ТОВ «Видавничий будинок «Фактор»,
2018.

Усі права на публікації захищені.
Відтворення та поширення
(розповсюдження) у будь-який спосіб
творів (окремих частин творів),
розміщених у бюлетені «Вісник
Національної асоціації адвокатів
України», допускається лише
за дозволом Національної асоціації
адвокатів України. При відтворенні
матеріалів, що містяться у бюлетені
«Вісник Національної асоціації адвокатів
України», посилання на видання
і вказівка імені (псевдоніма) автора
твору обов'язкові.